

JOLANTA HYS
Biblioteka Narodowa
e-mail: j.hys@bn.org.pl

REGUŁY PRAGMATYCZNE JĘZYKA HASEŁ PRZEDMIOTOWYCH BIBLIOTEKI NARODOWEJ I UNIWERSALNEJ KLASYFIKACJI DZIESIĘTNEJ NA PRZYKŁADZIE STOSOWANIA TYCH JĘZYKÓW W „PRZEWODNIKU BIBLIOGRAFICZNYM”

Jolanta Hys jest doktorem nauk humanistycznych w zakresie bibliologii, absolwentką Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego (obecnie IINiSB UW) i studiów podyplomowych w zakresie bibliotek naukowych w tym Instytucie. Specjalizuje się w problematyce teorii i praktycznego wykorzystania języków informacyjno-wyszukiwawczych. Od 1994 r. pracuje w Bibliotece Narodowej, w latach 2000-2007 na stanowisku kierownika Sekcji Opracowania Rzeczowego w Zakładzie „Przewodnika Bibliograficznego”, a od 2007 r. kierownika Pracowni Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej. Jest autorką licznych referatów przedstawianych na ogólnokrajowych warsztatach Komisji Opracowania Rzeczowego przy Zarządzie Głównym SBP oraz publikacji w specjalistycznych czasopismach i naukowych pracach zbiorowych, np. Wpływ zmian politycznych na JHP BN (*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, t. 79/2003);

UKD w „Przewodniku Bibliograficznym”. W: *UKD w środowisku komputerowym*, pod red. B. Sosińskiej-Kalaty (2004 r.). Jest współtwórcą tablic skróconych UKD (*Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna*, UDC-P058, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2006).

SŁOWA KLUCZOWE: Pragmatyka językowa. Język informacyjno-wyszukiwawczy. Reguły użycia. Noty stosowania. Język Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej. Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna.

ABSTRAKT: W artykule poddano analizie zasady praktycznego użycia w indeksowaniu Języka Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej i Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej, wykorzystywanych w większości polskich bibliotek oraz w bieżącej bibliografii narodowej. Są to języki informacyjno-wyszukiwawcze nie tylko o szerokim zasięgu oddziaływania, ale i długiej tradycji stosowania. Zanalizowanie ich pragmatyki jest interesujące przynajmniej z dwóch względów. Po pierwsze, są to języki o odmiennym słownictwie i odmiennej strukturze, co daje możliwość porównania i analizy wzajemnego ich oddziaływania. Po drugie, oba te języki nie tylko są używane w Bibliotece Narodowej, ale także tworzone (w przypadku JHP BN) lub adaptowane (w przypadku UKD). Twórcy JHP BN i adaptatorzy UKD występują więc w podwójnej roli – twórców i użytkowników obydwu JIW. W wyniku analizy użycia JHP BN i UKD wyodrębniono i zanalizowano reguły pragmatyczne wymienionych języków informacyjno-wyszukiwawczych, a następnie zaprezentowano cztery kluczowe powody ich formułowania.

WPROWADZENIE

Język Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej, podobnie jak inne JHP, charakteryzuje: słownictwo, którego podstawą jest język naturalny, tzn. jednostki leksykalne równokształtne z jednostkami leksykalnymi języka naturalnego; wysoki stopień kontroli słownictwa, a zatem zorganizowane słowniki uwzględniające relacje paradygmatyczne; gramatyka pozycyjna w budowie zdań, co oznacza, że wykładnikiem kategorii tematu i określnika jest ich pozycja w haśle przedmiotowym: temat stoi na pozycji pierwszej, określnik lub określniki na pozycjach dalszych.

Język Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej jest językiem zbudowanym dla potrzeb przedmiotowego opracowania dokumentów w polskiej bieżącej bibliografii narodowej, czyli w „Przewodniku Bibliograficznym” i innych bibliografiach opracowywanych w BN oraz w katalogu przedmiotowym zbiorów BN. Pełną kontrolę nad tym językiem sprawuje zatem jeden ośrodek – Biblioteka Narodowa. W 1956 r. opublikowano *Słownik tematów dla bibliografii i katalogów w układzie przedmiotowym*, a w 1957 r. rozpoczęto wprowadzanie haseł przedmiotowych do bieżącej bibliografii narodowej książek. W latach 2005-2006, tj. w okresie poddanym badaniu, którego wyniki przedstawione są w niniejszym artykule, podstawą opracowania przedmiotowego piśmiennictwa rejestrowanego w „Przewodniku Bibliograficznym” był zasób słownictwa zawarty w *Słowniku Języka Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej* (wydanie z 2005 r.), a dokładnie – jego wersja online.

UKD jest klasyfikacją uniwersalną, wykorzystującą system dziesiętny. Fakt, że UKD jest językiem uniwersalnym oznacza, że ma ona międzynarodowy i powszechny zasięg, jest czytelna w międzynarodowej wymianie informacji, a jej zakres dziedzinowy jest nieograniczony. Określana jest w literaturze klasyfikacją częściowo monohierarchiczną, klasyfikacją częściowo polihierarchiczną lub klasyfikacją monohierarchiczną z elementami fasytazacji (Sosińska-Kalata, 1995, s. 67-70). W Polsce najwcześniej – już w 1907 r. zaczęto ją stosować w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy. Pierwsze polskie wydanie tablic UKD, autoryzowane przez FID, zostało opublikowane w 1938 r. W 1951 r. zostały wydane pierwsze polskie tablice skrócone pt. *Klasyfikacja dziesiętna w Przewodniku Bibliograficznym. Tablice wybranych znaków dziesiętnych i objaśnienia wstępne*. Podstawą klasyfikowania piśmiennictwa zarejestrowanego w „Przewodniku Bibliograficznym” w okresie od 2005 do 2006 r. był zasób słownictwa zawarty w tablicach *Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna. Wydanie skrócone dla bieżącej bibliografii narodowej i bibliotek publicznych* (opublikowanych w 1997 r.).

Opisy rzeczowe dokumentów publikowane w „Przewodniku Bibliograficznym” są szeroko wykorzystywane przez inne polskie biblioteki. Jeszcze przed automatyzacją procesów bibliotecznych z zeszytów „Przewodnika Bibliograficznego” wycinano opisy bibliograficzne poszczególnych dokumentów z dołączonymi do nich opisami rzeczowymi, a następnie przyklejano na kartki katalogowe i umieszczano w katalogach lokalnych. Obecnie jest możliwe ich pobieranie online za pomocą protokołu Z39.50. Szeroka dostępność opracowania rzeczowego „Przewodnika Bibliograficznego” skutkuje potrzebą szerokiego udostępniania online również reguł pragmatycznych JHP BN i UKD. Rozpowszechnione reguły pragmatyczne zapewniają bowiem dostęp do opracowywanych dokumentów zawsze w określony sposób i zwiększają możliwości wyszukiwawcze obu języków.

TYPY FORMUŁOWANYCH REGUŁ PRAGMATYCZNYCH JHP BN I UKD

Celem przedstawionych w artykule badań nad pragmatyką JHP BN i UKD w „Przewodniku Bibliograficznym” było wyodrębnienie i skategoryzowanie reguł pragmatycznych tych języków. Analizie zostały poddane tzw. noty stosowania zapisane w słowniku JHP BN oraz zalecenia stosowania symboli, umieszczone w egzemplarzu tablic skróconych UKD. Główny materiał badawczy stanowiły jednak tzw. kartoteki decyzji JHP BN i UKD, dostępne w formie rękopiśmiennej. Z ich pomocą indeksator tworzy i odtwarza wzorce opracowania rzeczowego trudnych bądź niejasnych interpretacyjnie, ale powtarzalnych charakterystyk wyszukiwawczych dokumentów (ChWD).

Reguły syntaktyczne JHP BN i UKD mają „ramowy”, tj. ogólny charakter, co ma zapewnić wyrażeniom tych języków elastyczność oraz rozszerzyć ich stosowność. Ponieważ reguły syntaktyczne JHP BN i UKD, czyli gramatyka standardowa JHP BN i UKD, nie rozstrzygają problemów szczegółowych, z którymi mają do czynienia indeksatorzy, to w procesie indeksowania dokumentów są formułowane pragmatyczne reguły dotyczące składni, które tworzą tzw. gramatykę niestandardową tych języków, przyjętą przez indeksatorów w BN. Reguły tworzonej tak gramatyki niestandardowej (nieskodyfikowanej) są prezentowane w postaci schematów postępowania, tj. decyzji stosowania.

Na podstawie analizy not stosowania i kartotek decyzji stwierdzono, że w przypadku JHP BN reguły pragmatyczne odnoszą się do ośmiu typów zagadnień:

1. Wyznaczania pola semantycznego wyrażeń prostych, tj. tematów i określników oraz wyrażeń złożonych powstałych z połączenia tematów i określników w zdania.

2. Eliminacji wieloznaczności tematów i określników na etapie ustalania ich pola semantycznego.

3. Eliminacji wieloznaczności haseł przedmiotowych przez zastosowanie opisu wielokrotnego bądź tworzenie odsyłaczy od terminów odrzuconych do przyjętych haseł przedmiotowych.

4. Uogólniania i zastosowania uproszczonego zapisu ChWD, najczęściej przez eliminację takich sytuacji, w których w jednej ChWD występuje temat szerszy i węższy semantycznie.

5. Zastosowania zasady analogii.

6. Porządkowania zapisu określników, czyli tworzenia stałych rozwiązań dla objętych nimi wyrażeń, jak również porządkowania kryteriów wyboru tematów według pewnej hierarchii ważności.

7. Unikania wartościowania lub położenia nacisku na wybrany aspekt, tj. nadawania szczególnych atrybutów tematom i określnikom.

8. Rozstrzygnięć opartych na kompetencji językowej indeksatora w zakresie języka naturalnego oraz JHP BN.

Analiza not stosowania i kartotek decyzji wykazała, że w przypadku UKD reguły pragmatyczne odnoszą się do sześciu typów zagadnień:

1. Wyznaczenia pola semantycznego symboli prostych, rozwiniętych i złożonych.

2. Eliminacji niejednoznaczności i wieloznaczności; zapewnienia jasności i czytelności struktur wieloznacznych przez tworzenie opisu wielokrotnego i tworzenie odsyłaczy od konstrukcji zdaniowych odrzuconych do przyjętych.

3. Uogólniania i upraszczania zapisu ChWD.
4. Zastosowania zasady analogii.
5. Porządkowania zapisu symboli, czyli tworzenia stałych rozwiązań dla objętych nimi wyrażań, ale również porządkowanie kryteriów wyboru symboli według pewnej hierarchii ważności.
6. Akcentowania wybranych cech treści dokumentów.

Na podstawie wyodrębnionego materiału badawczego postawiono i udowodniono następujące cztery tezy: (1) formułowane reguły pragmatyczne JHP BN i UKD służą zwiększeniu bądź utrzymaniu adekwatności charakterystyk wyszukiwawczych dokumentów; (2) formułowane reguły pragmatyczne JHP BN i UKD służą zwiększeniu bądź utrzymaniu jednolitości charakterystyk wyszukiwawczych dokumentów; (3) formułowane reguły pragmatyczne JHP BN są porównywalne z regułami pragmatycznymi UKD w pewnej grupie przypadków; (4) formułowane reguły pragmatyczne opisują zależności wynikające z wpływu JHP BN na UKD. Poniżej tezy te omówione są bardziej szczegółowo.

TEZA 1: FORMUŁOWANE REGUŁY PRAGMATYCZNE JHP BN I UKD SŁUŻĄ ZWIĘKSZENIU BĄDŹ UTRZYMANIU ADEKWATNOŚCI CHARAKTERYSTYK WYSZUKIWAWCZYCH DOKUMENTÓW

Ponieważ optymalnie adekwatna (szeroka i szczegółowa) ChWD zapewnia optymalną identyfikację w zbiorze informacyjnym poszukiwanych dokumentów, postulat zwiększenia bądź utrzymania adekwatności uznano za podstawowy powód formułowania reguł pragmatycznych.

Adekwatność w odniesieniu do zdań JHP BN i zdań UKD jest określana jako:

- zgodność z zawartością treściową, tj. zgodność semantyczna ChWD względem treści dokumentów;
- zgodność z zawartością treściową, tj. relewancja językowa – poprawność formalna;
- zgodność z wzorcem budowy zdania, tj. przestrzeganie zasad gramatycznych;
- zgodność z polityką indeksowania danej biblioteki;
- zgodność z instrukcją wyszukiwawczą, tj. adekwatność ChWD do instrukcji wyszukiwawczej.

Postawiona teza i przeprowadzony dowód odnoszą się do zdefiniowanej powyżej adekwatności, z wyłączeniem adekwatności rozumianej jako zgodność z instrukcją wyszukiwawczą.

Przyjęto założenie, że adekwatna ChWD umożliwi użytkownikowi zapoznającemu się z jego treścią podjęcie decyzji, czy ma sięgnąć po dokument pierwotny, ponieważ zawiera poszukiwaną przez niego informację. Adekwatność treściowa w opracowaniu rzeczowym zgodnym z JHP BN i UKD jest osiągnięta, jeśli indeksator w sposób poprawny, abstrahując lub ekstrahując, dokonał rozpoznania materiału do zaindeksowania. Osiągnięcie adekwatności jest poza tym uwarunkowane właściwym doбором słownictwa JHP BN i UKD, z odpowiednią segmentacją na pola znaczeniowe i oznaczeniem relacji, jak również z operatywnymi i funkcjonalnymi regułami gramatycznymi.

TEZA 2: FORMUŁOWANE REGUŁY PRAGMATYCZNE JHP BN I UKD SŁUŻĄ ZWIĘKSZENIU BĄDŹ UTRZYMANIU JEDNOLITOŚCI CHARAKTERYSTYK WYSZUKIWAWCZYCH DOKUMENTÓW

Drugim powodem formułowania reguł pragmatycznych jest postulat zwiększenia bądź utrzymania jednolitości ChWD. Uznano, że jednolitość indeksowania jest uwarunkowana przede wszystkim stosowaniem stabilnego słownictwa. Słownictwo JHP BN podlega stałej aktualizacji, dlatego jest dość niestabilne. Natomiast zasób leksykalny tablic skróconych UKD jest aktualizowany wraz z tłumaczeniem (adaptowaniem) zbioru wzorcowego symboli UKD, tj. Master Reference File (MRF) dla potrzeb wydania skróconego UKD. Zgodnie z przyjętymi w BN zasadami aktualizacja ta następuje średnio raz na dziesięć lat. Słownictwo UKD jest zatem stabilne w okresie stosowania określonej edycji tablic skróconych. Z tego powodu trudniej jest zachować jednolitość w ChWD zgodnych z JHP BN niż w ChWD zgodnych z UKD.

Warunkiem zachowania jednolitości charakterystyk jest też tworzenie wyszukiwalnych wzorców postępowania. Kartoteka wzorcowa, zapewniająca utrwalanie i powielanie przyjętych wzorców indeksowania, w Bibliotece Narodowej utworzona została tylko dla JHP BN; dla UKD taka kartoteka nie istnieje. Dlatego w ChWD zgodnych z JHP BN łatwiej jest zachować jednolitość niż w ChWD zgodnych z UKD.

W osiągnięciu jednolitości ChWD pomagają przestrzeganie zasady analogii i podobieństwa, tj. odnoszenie tworzonych charakterystyk do powstałych już wcześniej. W ten sposób budowane są nie tylko poprawne, ale również powtarzalne i spójne ChWD. Dzięki użyciu określonego zestawu tematów JHP BN bądź symboli UKD, przyjętych do opisanía określonej grupy dokumentów, możliwe jest na etapie wyszukiwania dokumentów użycie powtarzalnego klucza wyszukiwawczego. Czynnikiem warunkującym jednolitość opracowania rzeczowego jest zatem zastosowanie powtarzalnej metody budowania zdań JHP BN i UKD.

TEZA 3: FORMUŁOWANE REGUŁY PRAGMATYCZNE JHP BN SĄ PORÓWNYWALNE Z REGUŁAMI PRAGMATYCZNYMI UKD W PEWNEJ GRUPIE PRZYPADKÓW

Formułując tezę trzecią, założono porównywalność niektórych reguł pragmatycznych JHP BN z niektórymi regułami pragmatycznymi UKD. Teza ta znajduje potwierdzenie w fakcie, iż dla pięciu grup zagadnień wskazać można zbliżone reguły pragmatyczne stosowane w obu tych językach. Dotyczą one: interpretacji pola semantycznego wyrażeń, eliminacji synonimii funkcjonalnej i polisemii (a zatem zapewnienia czytelności struktur wieloznacznych), uogólnienia i uproszczenia zapisu, analogii i zapewnienia powtarzalnego dostępu przez skupienia tematyczne oraz uporządkowania, tj. zhierarchizowania ciągów wyrażeń.

W sytuacji, gdy znaczenie wyrażenia JHP BN i UKD bez względu na jego poprawność formalną jest niewyraźne, nieostre i dwuznaczne, tworzone są decyzje interpretujące pole semantyczne tematu, określnika bądź tematu z określnikiem lub określnikami w przypadku JHP BN oraz symbolu proste-

go, rozwiniętego i złożonego w przypadku UKD. Nieostrość znaczenia wyrażenia powoduje kłopoty z interpretacją jego zakresu, a w konsekwencji kłopoty przy podejmowaniu decyzji, czy dany przedmiot zaliczyć do tego zakresu. W związku z tym, że sformułowane noty stosowania, umieszczone w artykułach przedmiotowych Słownika JHP BN i w tablicach skróconych UKD cechuje bardzo wysoka ogólnikowość, formułuje się dodatkowo reguły pragmatyczne i umieszcza je w kartotekach decyzji, materiałach szkoleniowych, warsztatowych bądź biuletynach obydwu języków. Tak sformułowane reguły pragmatyczne precyzują zakres użycia wyrażeń JHP BN i UKD, a tym samym – ich pola semantyczne.

Pola semantyczne tematów JHP BN wyznaczają zawarte w artykule przedmiotowym relacje semantyczne. Znaczenie tematów i określników JHP BN jest również odczytywane w kontekście znaczenia równokształtnych z nimi wyrażeń języka naturalnego. Ponieważ JHP BN jest językiem paraturalnym, to ta cecha bliskości z językiem naturalnym skutkuje niekiedy w praktyce odczytywania znaczeń wyrażeń JHP BN, bazowaniem tylko na wiedzy użytkownika o rzeczywistości pozajęzykowej. Może to prowadzić do błędnych interpretacji. Właściwe odczytanie znaczenia wyrażeń JHP BN odbywa się tylko w kontekście relacji semantycznych, zachodzących w artykule przedmiotowym JHP BN.

Pole semantyczne symboli UKD wyznaczają relacje hierarchiczne zawarte w gałęzi klasyfikacyjnej, do której symbole te należą. W praktyce indeksowania w „Przewodniku Bibliograficznym” rozpoznanie znaczeń symboli UKD opiera się nie tylko na analizie relacji hierarchicznych prezentowanych w tablicach skróconych, ale również na podstawie analizy odpowiedniej gałęzi klasyfikacyjnej prezentowanej w tablicach pełnych i pośrednich, w pliku wzorcowym UKD. Pole semantyczne symbolu UKD identyfikowane jest również na podstawie odpowiedników słownych, sformułowanych w języku naturalnym oraz w JHP BN. Generalnie punktów odniesienia do odczytywania znaczeń wyrażeń UKD jest więcej niż w przypadku odczytywania znaczeń wyrażeń JHP BN.

Proces dekodowania informacji zawartej w symbolu UKD jest też bardziej sformalizowany niż proces dekodowania semantyki wyrażeń JHP BN. Znaczenie każdego symbolu UKD jest określone nie tylko przez znaczenie odpowiednika słownego przypisanego temu symbolowi, ale także przez znaczenie wszystkich odpowiedników słownych symboli poprzedzających go w łańcuchu klasyfikacyjnym. W symbolu *633.11 Uprawa pszenicy* można wyróżnić następujące jednostki znaczące: *6 Nauki stosowane; 63 Rolnictwo; 633 Uprawa poszczególnych roślin polowych; 633.11 Uprawa roślin zbożowych. Uprawa pszenicy*. Znaczenie symboli UKD jest odczytywane w kontekście odpowiedników słownych przyjętych symboli, ale także odpowiedników słownych symboli wobec nich nadrzędnych. Wybrany adekwatny symbol uogólnia się do wyższej klasy gałęzi klasyfikacyjnej, tj. praktycznie do poziomu reprezentowanego w tablicach skróconych. Poprzez symbol pochodny dociera się do symbolu głównego. Od symbolu adekwatnego dociera się do wyższych klas gałęzi klasyfikacyjnej, aż zostanie odnaleziony taki symbol, który również znajduje się w tablicach skróconych i ten uogólniony symbol zostaje zastosowany. Dokonuje się uogólnienia przez nadanie symbolu nadrzędnego, szerszego wobec tego, który adekwatnie odwzorowuje treść dokumentu.

Wieloznaczność zdań JHP BN i UKD jest eliminowana przez poprawne określenie ich pola semantycznego, a następnie stworzenie takich schematów

postępowania, które pozwalają na bezbłędną identyfikację i wyszukanie dokumentów w zbiorze wyszukiwawczym. Zarówno w przypadku JHP BN, jak i UKD eliminacja synonimii funkcjonalnej i polisemii jest opisana za pomocą podobnych reguł pragmatycznych. Zmniejszeniu rozmiarów synonimii funkcjonalnej i polisemii służy stosowanie odsyłaczy od formy odrzuconej do przyjętej, a także tworzenie i stosowanie schematów postępowania, autorytatywnie uznanych za poprawne i pozwalających na bezbłędną identyfikację dokumentów w zbiorze wyszukiwawczym.

W kartotece wzorcowej JHP BN umieszczone są tzw. ekwiwalenty słowne tematów, czyli odsyłacze kierujące od formy nieużywanej do używanej. Natomiast w kartotece decyzji umieszczone są również odsyłacze od haseł przedmiotowych odrzuconych do haseł przedmiotowych przyjętych. Zapewnieniu większej operatywności zdań JHP BN służyłoby umieszczanie tego typu odsyłaczy w kartotece wzorcowej JHP BN, tj. umieszczanie ich w zbiorze wyszukiwawczym JHP BN. Stosowanie odsyłaczy od haseł przedmiotowych rozwiniętych do haseł przedmiotowych rozwiniętych na gruncie JHP KABA postulowała J. Woźniak-Kasperek (Kisilowska i Woźniak-Kasperek, 2006). Zgodnie z jej sugestią system odsyłaczy powinien wskazywać poza stosowaniem odsyłaczy pomiędzy jednostkami leksykalnymi (temat, określnik) również związki między zdaniami języka, tj. hasłami przedmiotowymi. O ile ze względu na funkcjonowanie kartoteki wzorcowej JHP BN stosowanie odsyłaczy pomiędzy jednostkami leksykalnymi a zdaniami JHP BN byłoby możliwe, to z powodu braku kartoteki wzorcowej UKD umieszczenie odsyłaczy między zdaniami UKD jest w zbiorze wyszukiwawczym Biblioteki Narodowej uniemożliwione.

W przeprowadzonych badaniach porównaniu poddane zostały również reguły pragmatyczne, opisujące uogólnianie i uproszczenie zapisu. Kierowanie do uogólnionego tematu JHP BN jak symbolu UKD zapewnia użytkownikom obydwu języków jeden punkt dostępu. Postulowane uproszczenie jest w obydwu przypadkach podyktowane troską o stworzenie takich ChWD, które są operatywne przez swoją powtarzalność i porównywalność konstrukcyjną.

Uogólnianie ChWD pozwala na zapanowanie nad całością zbioru wyszukiwawczego i właściwą selekcją wprowadzanych do niego opisów. Uogólnienie jako metoda postępowania w tworzeniu ChWD jest spójne z postulatem jednolitości i zachowania właściwych proporcji we wprowadzaniu tematów. Zamiast wprowadzać bardzo szczegółowe hasła, których zastosowanie w ChWD jest jednostkowe, można zastosować odsyłacze, w których szczegółowy temat kieruje do tematu szerszego, np. temat *Bacteroides fragilis* używaj temat szerszy *Bakterie beztlenowe* albo *Bakterie Gram-ujemne*; temat *Special Operations Executive* używaj temat szerszy *Wywiad wojskowy – Wielka Brytania*.

W przypadku UKD uogólnia się przez formułowanie odsyłaczy od symbolu szczegółowego do symbolu uogólnionego. Tego typu działania są podejmowane po pierwsze już na etapie tłumaczenia pliku wzorcowego UKD dla potrzeb tablic skróconych, po drugie – w trakcie formułowania ChWD. Osoba, adaptująca plik wzorcowy, dokonuje wyboru i wartościującej selekcji symboli UKD do wydania skróconego. W sytuacji modelowej indeks przedmiotowy zawierać powinien uporządkowane alfabetycznie wszystkie występujące w tablicach skróconych odpowiedniki słowne symboli klasyfikacyjnych (wraz z ich wszystkimi permutacjami), wyrazy umownie synonimiczne oraz wyrazy

przypisane do odpowiednich pól asocjacyjnych. W praktyce natomiast nie wszystkie ekwiwalenty słowne symboli tablic skróconych są umieszczone w indeksie przedmiotowym. Do zasobu tablic skróconych programowo wprowadzane są symbole UKD, do których dołącza się odpowiedniki słowne w wyborze, np. w tablicach skróconych do symbolu 7.01 dopisano następujące odpowiedniki słowne: *Znaczenie sztuki. Sztuka elitarna. Sztuka popularna. Kompozycja. Proporcja. Porządki. Profil. Efekty optyczne. Barwa. Kolor. Światłocień*. Natomiast w pliku wzorcowym UKD symbol 7.01 przypisane ma następujące odpowiedniki słowne: *Znaczenie sztuki. Sztuka elitarna. Sztuka popularna. Kompozycja. Proporcja. Porządki. Profil. Efekty optyczne. Barwa. Kolor. Światłocień. Wzbogacanie motywami. Perspektywa. Iluzja*. W tablicach skróconych nie zostały zatem uwzględnione następujące ekwiwalenty słowne, użyte w pliku wzorcowym UKD: *Wzbogacanie motywami. Perspektywa. Iluzja*. Wynika stąd, że w tablicach skróconych pole semantyczne symbolu 7.01 jest zawężone w stosunku do pola semantycznego symbolu 7.01 w pliku wzorcowym UKD.

Charakterystyki wyszukiwawcze według JHP BN i UKD powinny być maksymalnie czytelne i proste. Upraszcza się je, gdy:

- pozwala na to metodyka tematowania i klasyfikowania;
- nie ma błędu logicznego w uproszczonym zapisie;
- nie pojawia się dwuznaczność lub wieloznaczność interpretacyjna.

Uproszczenie ChWD w przypadku JHP BN jest osiągnięte przez zbliżenie formy wyrażenia JHP BN do formy wyrażenia języka naturalnego. W przypadku UKD zawartość tablic skróconych jest uproszczona w stosunku do zawartości pliku wzorcowego UKD. W zasobie tablic skróconych umieszczono wybrane symbole, na ogół reprezentujące klasy wyższe. W praktyce klasyfikowania w „Przewodniku Bibliograficznym” symbole dokumentów upraszcza się jeszcze bardziej, rezygnując w określonych przypadkach z wybranych symboli z tablic skróconych.

Reguły pragmatyczne JHP BN i UKD są również porównywalne w kwestii stosowania analogii. Wyrażenia JHP BN i UKD powinny w indeksie rzeczowym tworzyć zwarte, konsekwentnie rozwijane skupienia tematyczne. W określonej grupie przypadków ma miejsce uspoźnienie zasad postępowania i zapewnienie dostępu do uporządkowanych w określony sposób dokumentów. Indeksator stosuje analogię, czyli przenosi wyrażone w charakterystykach rzeczowych twierdzenia o jednym obiekcie (przedmiocie) na inny, na podstawie zachodzących między nimi podobieństw. Dzięki użyciu określonego zestawu tematów bądź symboli, przyjętego dla określonej grupy dokumentów, możliwe jest użycie powtarzalnego klucza wyszukiwawczego. Ta metoda, którą można nazwać metodą znalezienia „punktu styczności”, umożliwia dostęp do pozycji bibliograficznych przez jakiś wspólny element. Indeksator może sięgnąć do pozycji o takim samym lub zbliżonym tytule, może sięgnąć do pozycji, w których zastosowano takie same lub zbliżone hasła przedmiotowe bądź symbole UKD i zdecydować, czy i w jakim stopniu można wykorzystać umieszczone tam ChWD.

W wyznaczonym porządku zapisu określników JHP BN i symboli UKD realizowane są następujące funkcje:

- porządkująca kolejność zapisu określników i symboli;
- hierarchizowania wyrażenia JHP BN i UKD, tj. prezentowania przedmiotu, a następnie aspektów;
- nawiązania do kontekstu.

Z użyciem kilku symboli łączy się konieczność ustalenia ich szyku. Kwestię porządku zapisu rozwiniętego hasła przedmiotowego i symbolu rozwiniętego UKD reguluje tzw. zapis poziomy JHP BN i UKD. Szyk w symbolu złożonym UKD może być subiektywnie wyznaczany przez różnych indeksatorów, którzy dokonują interpretacji treści dokumentów w zgodzie z posiadaną wiedzą, doświadczeniem i intuicją. Taki subiektywizm może skutkować powstaniem tekstu UKD niejednolicie charakteryzującego treść książki. Ustala się zatem jednolity (powtarzalny), na ile to możliwe, szyk (porządek zapisu) symboli UKD zgodny ze schematem działowym „Przewodnika Bibliograficznego”. Dokonuje się autorytatywnego wyboru symboli i ustawienia ich zawsze w pewnym porządku.

Porządek zastosowany w zdaniu wskazuje również na hierarchię ważności elementów treści dokumentu i określa ich wagę informacyjną. W JHP BN obowiązuje zasada, zgodnie z którą jako pierwszy prezentowany jest przedmiot, a następnie – jego aspekty. W przypadku UKD pierwszy symbol jest kluczowy w swej funkcji wyrażania treści dokumentu, kolejne symbole są szeregowane ze względu na ich ważność w zdaniu, uwarunkowaną odniesieniem do treści dokumentu. Zastosowany porządek wskazuje też na kontekst użycia tematów JHP BN i symboli UKD. Temat bądź symbol umieszczony na początku zdania jest punktem odniesienia dla następujących po nich określników i symboli. Symbol umieszczony na początku zdania JHP BN i UKD reprezentuje przedmiot główny dokumentu, określniki i symbole umieszczone na dalszych miejscach reprezentują przedmioty przynależne i wskazują aspekty (ujęcia) tematu.

TEZA 4: FORMUŁOWANE REGUŁY PRAGMATYCZNE OPISUJĄ ZALEŻNOŚCI WYNIKAJĄCE Z WPŁYWU JHP BN NA UKD

W praktyce tworzenia opisów rzeczowych do „Przewodnika Bibliograficznego” ma miejsce równoległe indeksowanie dokumentów na podstawie JHP BN i UKD. To współfunkcjonowanie JHP BN i UKD ma wpływ na różne aspekty użycia obu języków. Równoległe indeksowanie zgodne z JHP BN i UKD w niektórych przypadkach zwiększa adekwatność ChWD względem treści dokumentów, np. w ChWD książki na temat górnictwa na Śląsku na tle górnictwa światowego zastosowano następujące symbole UKD 622 (438:100), gdzie 622 *Górnictwo*, (438) *Polska*, (100) *Świat* oraz dwa hasła JHP BN *Śląsk – górnictwo*, *Górnictwo*. W UKD wyrażono wzajemną relację Polski i świata (jako szczególnie atrybut prezentacji górnictwa, które stanowi przedmiot dokumentu); w JHP BN relacja Polski do świata nie została wyrażona, gdyż jako przedmiot rozważań wskazano Górnictwo oraz Śląsk opisywany z punktu widzenia górnictwa. ChWD według JHP BN pozwala na identyfikację przestrzenną przez użycie nazwy geograficznej *Śląsk*, ChWD według UKD nie pozwala na taką identyfikację, gdyż podział A/Z nie jest używany w konstrukcji z symbolem 622.

W sytuacji współlistnienia dwóch języków informacyjno-wyszukiwawczych użytkownik końcowy ma większą szansę na otrzymanie kompletnej ChWD. Równoległe i niezależne stosowanie obydwu języków nie oznacza braku wpływu jednego języka na drugi. O wpływie JHP BN na UKD świadczy wykorzystywanie wyrażen JHP BN w funkcji odpowiedników słownych symboli UKD oraz odczytywanie znaczenia symboli UKD w kontekście pól se-

mantycznych artykułów przedmiotowych JHP BN. Wyrażenia JHP BN mogą pełnić funkcję odpowiedników słownych symboli UKD. W Europie tego typu działania są już realizowane. Celem pilotowanego przez Czechy projektu MSAC (Multilingual Subject Access to Catalogues of National Libraries) jest stworzenie wielojęzycznego słownika przekładowego pomiędzy UKD a ich odpowiednikami słownymi w językach etnicznych kilku krajów europejskich. Pracownia Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiątej w Bibliotece Narodowej przystępuje do współpracy z tym projektem, polegającej na przesyłaniu do Oddziału Opracowania Rzeczowego Biblioteki Narodowej Czech odpowiedników słownych do UKD, tłumaczonych na język polski, jak również odpowiedników słownych sformułowanych w JHP BN.

PODSUMOWANIE

Funkcjonalność i skuteczność reguł pragmatycznych JHP BN i UKD jest możliwa tylko przy założeniu ich powszechnej dostępności. Reguły pragmatyczne powinny być rozpowszechnione, łatwe do zastosowania (czytelne), konsekwentnie stosowane i spójne.

Analiza tych reguł, a następnie ich opis, ma duże znaczenie dla zapewnienia efektywnego indeksowania, a następnie wyszukiwania za pomocą JHP BN i UKD. Nie można oczekiwać od indeksatora, że sam wyabstrahuje zasady postępowania i odpowiednio je opisze. Takie zadanie stoi przede wszystkim przed twórcami JHP BN i UKD, jakkolwiek wypracowanie jednolitego schematu kreowania reguł pragmatycznych umożliwiłoby indeksatorom samodzielne tworzenie takich reguł i zgłaszanie twórcom obydwu języków zatwierdzenia swojego projektu.

Przy konstruowaniu reguł pragmatycznych należy posługiwać się przede wszystkim zasadą analogii. Korzystanie z zasady analogii pozwala na generowanie zrozumiałych i łatwych do szybkiego przyswojenia nowych reguł tworzenia wyrażeń złożonych. Zakłada się, że pozostałe reguły użytkownik języka sam będzie umiał wyabstrahować z podanych przykładów tworzenia wyrażeń złożonych. Reguły pragmatyczne powinny być udostępniane w odpowiednio do tego wygenerowanym polu w kartotece wzorcowej JHP BN i UKD. Indeksatorzy, korzystający z wzorców postępowania umieszczonych w kartotece wzorcowej, nie powtarzaliby drogi swoich poprzedników i nie marnowali czasu na tworzenie swoich własnych rozwiązań.

Zasady postępowania, regulujące proces indeksowania, muszą być proste, pozwalające na powielanie schematów postępowania. Forma prezentacji danych w zbiorze wyszukiwawczym powinna być przejrzysta i uporządkowana, by poszczególne charakterystyki dokumentów mogły być należycie odczytane i zinterpretowane przez użytkownika systemu.

Użyteczność reguł pragmatycznych jest stale weryfikowana w procesie opracowania rzeczowego. Pomimo to, że bywają one źródłem powielania błędów i zbyt dużej schematyzacji działań indeksatora, to nie przekreśla to korzyści wynikających ze stosowania jednolitych wzorców.

BIBLIOGRAFIA

- Bielicka, Lucyna; Stopa, Adam; Turowska, Teresa, oprac. (1997). *Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiąta. Wydanie skrócone dla bieżącej bibliografii narodowej i bibliotek publicznych*. Warszawa: BN.
- Kędzińska, Joanna; Klenczon, Wanda; Stolarczyk, Anna, oprac. (2005). *Słownik języka haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej*. Warszawa: BN.
- Kisilowska, Małgorzata; Woźniak-Kasperek, Jadwiga [online] (2007). Czy katalogowanie przedmiotowe ma przyszłość? Dwugłos względnie uporządkowany. Materiały konferencyjne EBIB [online], 2006 nr 16 [dostęp: 12.12.2007]. Dostępny w World Wide Web <www.ebib.info/publikacje/matkonf/biblio21>.
- Sosińska-Kalata, Barbara (1995). *Podręcznik UKD dla bibliotekarzy i pracowników informacji*. Warszawa: Wydaw. SBP.

JOLANTA HYS

National Library of Poland
e-mail: j.hys@bn.org.pl

PRAGMATIC PRINCIPLES OF NATIONAL LIBRARY OF POLAND
SUBJECT HEADINGS AND UNIVERSAL DECIMAL CLASSIFICATION
AS EXEMPLIFIED WITH THE APPLICATION OF THOSE SYSTEMS
IN POLISH NATIONAL BIBLIOGRAPHY

KEYWORDS: Linguistic pragmatics. Information retrieval system. Principles of application. Application notes. National Library of Poland Subject Headings. Universal Decimal Classification.

ABSTRACT: The author analyzes pragmatic principles of National Library of Poland Subject Headings (JHPBN) and Universal Decimal Classification (UDC) – two systems of broad application and long tradition, used in many Polish libraries and Polish national bibliography. The pragmatics of those systems is interesting for two reasons. First, they differ with regard to their vocabulary and structure, which offers the possibility of comparing their mutual impact. Second, both systems are not only used in the National Library of Poland, but also created (JHPBN) or adapted (UDC) by that institution. As a result of the analysis pragmatic principles of both systems have been isolated and discussed and four key reasons for their formulation have been presented.

Artykuł wpłynął do redakcji 1 grudnia 2008 r.